

Maailmantalous ja arki

Heikki Patomäki

Tämä teksti ilmestyy 12.1.2011 kirjassa L.Andersson, I.Hetemäki, R.Mustonen & A.Sihvola (toim.): Kaikki irti arjesta, Gaudeamus: Helsinki, ss.191-208.

Suuri osa ihmisten arjesta on taloudellista toimintaa:

työntekoa ja tavaroiden ja palveluiden kuluttamista. Vaikka talous on monille ihmisille vain toimintojen yksi ulottuvuus – ei suinkaan tarkoitus sinänsä tai edes huomion keskipiste – niin silti kaikkien arkisten toimintojen edellytyksiin vaikuttaa joko suoraan tai epäsuoraan se, miten maailmantalous toimii. Tämä tulee ymmärrettäväksi, kun tarkastellaan tuotantoketjuja, työnjakoa, kasvua, suhdannevaihteluiden muodostumista, valtasuhteita ja ideologioita. Arki muodostuu elementeistä, jotka kytkevät maapallon eri osat toisiinsa.

Maailmantalous on keskinäisriippuvainen kokonaisuus. Vaikka arjen osatekijöillä on moninaisia kytköksiä eri puolille maailmaa, kaikki eivät suinkaan jaa yhtä ja samaa arkea. Omanlaistaan arkea elävät esimerkiksi tamperelainen opettaja, Jiangsussa Kiinassa pitkiä päiviä tekevä tekstiilityöläinen tai nairobilaisessa slummissa asuva siivooja.

Kukin heistä kokee maailmantalouden ilmiöiden vaikutukset elämässään eri tavoin.

Valaisen maailmantalouden mekanismeja ja riippuvuussuhteita tuomalla esille, miten maapallon eri puolilla asuvien ihmisten arjet kytkeytyvät toisiinsa. Vaikka esimerkit ovat osin keksittyjä, globaalin poliittisen talouden riippuvuussuhteet ovat todellisia.

Tuotantoketjut

Globaalin poliittisen talouden tutkimuksessa on keskusteltu laajalti ”fordistisesta” ja ”fordismin jälkeisestä” tuotantomuodosta. Fordismilla viitataan massatuotantotalouteen, jossa on laajalti hyväksytty, että työntekijöille täytyy maksaa korkeaa palkkaa, jotta heillä olisi varaa ostaa tuotteita. Vain näin (erityisesti kotimainen) kokonaiskysyntä pysyy yllä.

Tuotannon ja rahan vapaa liikkuvuus sekä uudet viestintä- ja kuljetustekniikat ovat saaneet aikaan sen, että tuotanto on helppo hajauttaa samanaikaisesti ympäri maailmaa.

Kun tuotannon siirtäminen muualle on helppoa, kotimaisen työvoiman neuvotteluasema heikentyy. Tuotannon

monikansallistuminen vahvistaa maailmantalouden osien keskinäistä riippuvuutta ja vähentää kotimaisen kysynnän merkitystä. Samalla tuotantoketjut pirstoutuvat ympäri maailmaa.

Otetaan esimerkiksi tamperelainen opettaja – kutsukaamme häntä vaikka Minnaksi – joka ajaa työpäivän jälkeen Opelillaan ostoskeskukseen etsimään itselleen uutta mekkoa. Hänen autonsa on valmistettu Gliwicessä, Puolassa, mutta monet sen osat on tuotettu alihankkijoilla eri puolilla maailmaa. Vaikka Opelin pääkonttori on Saksassa, yritys on ollut yhdysvaltalaisen General Motorsin omistuksessa vuodesta 1929 lähtien. Alihankintatuotantoa organisoii Magna-niminen kanadalainen yhtiö.

Minnan talous on ollut viime aikoina hieman kireä ennen kaikkea ylisuuren asuntolainan takia. Mastercardvelkaakin on kertynyt jonkin verran. Uusia vaatteita valitessaan hän etsii mahdollisimman hyvää hinta-laatusuhdetta. Hän yllättyi iloisesti löytäessään alennusmyynnistä kauniin mekon, joka on tunnettua yhdysvaltalaisesta merkkiä. Se on ommeltu Kiinassa. Sitten pitää vielä hankkia illallistarvikkeet: norjalaista lohta, ruotsalaisia uusia perunoita, espanjalaisia tomaatteja ja eteläafrikkalaista valkoviiniä. Kotona illallisen jälkeen Minna käynnistää japanilaisen tietokoneensa sekä Microsoftin tekstinkäsittelyohjelman ja internet-selaimen valmistellakseen seuraavan viikon opetusta. Hän aikoo valistaa koululaisia yhteiskuntaopin tunnilla siitä, miten monikansallisten yhtiöiden tuotantoketjut ovat järjestyneet. Mitä enemmän hän selvittää asiaa, sitä monimutkaisemmalta tuotannon maailmanlaajuinen organisoituminen alkaa vaikuttaa. Jopa ”puhtaan kotimaiselta” vaikuttava tuote sisältää yleensä raaka-aineita ja väli tuotteita eri puolilta maailmaa. Esimerkiksi kotimainen kurkku on pakattu tuontimuoviin, ja sen kasvatuksessa on käytetty Turkista tuotua typpilannoitetta ja australialaista kastelulaitetta.

Työnjako

Minnan arjen kulkua määrää osittain hänen työnsä ja ammattinsa opettajana. 2000-luvun alun Suomessa on noin 80 000 opettajaa, joista kaksi kolmasosaa on naisia. Kukaan ei voi ryhtyä päätoimiseksi opettajaksi vain omalla päätöksellään. Ammatinvalintaan vaikuttaa se, kuinka paljon opiskelu- ja työpaikkoja on tarjolla. Opettajien tarve maassa riippuu siitä, kuinka kattavasti ja perusteellisesti väestö koulutetaan. Koulutuksen laajuus ja perusteellisuus puolestaan on yhteydessä siihen, mitä maassa tuotetaan. Opettajien tarpeeseen siis vaikuttaa se, mikä maan asema on maailmanlaajuisessa työnjaossa. Kapitalistinen maailmantalous perustuu työnjakoon ja

vaihtoon. Eri alueilla ja maissa tuotetaan eri jalostusasteen tuotteita. Mitä korkeampi jalostusaste, sitä uudempaan ja monimutkaisempaan taitotietoon nojataan ja sitä paremmin koulutettuja työntekijöitä tarvitaan. Maailmantalouden keskukseen kuulumisella on monenlaisia myönteisiä kerrannaisvaikutuksia, vaikkapa asiantuntevien opettajien ja monenmoisten tutkijoiden ja keksijöiden kouluttaminen. Maailmantalouden laita-alueilla tuotetaan vähän jalostettuja raaka-aineita tai vanhanaikaisia massatuotteita. Laitaalueilla ongelmilla on taipumusta kasautua, kun rajallinen vauraus keskittyy harvojen käsiin.

Samaan aikaan kun yhä useampi maailmantalouden alue teollistuu, valtio voi myös yrittää muuttaa suhteellista asemaansa maailmanlaajuisessa työnjaossa. Siksi monien maiden, kuten Suomen, poliittinen eliitti on jossain historian vaiheessa aktiivisesti kehittänyt kansallista koulutusjärjestelmää. Tavoitteena on ollut päästä mahdollisimman lähelle maailmantalouden keskusta ja mukaan maailmanlaajuiseen kehitykseen.

Autonomisen Suomen valtiojohto pyrki määrätietoisesti maan teollistamiseen. Itsenäisyyden aikana suomalaista koulujärjestelmää laajennettiin ja kehitettiin monessa eri vaiheessa. Yhtenäinen peruskoulujärjestelmä toteutettiin 1970-luvulla, jolloin myös opettajien paikat lisääntyivät. 1980-luvun jälkeen tilanne on kuitenkin muuttunut. Vaikka koulutus- ja tutkimusjärjestelmä on edelleen osin laajentunut, fordismen jälkeisellä aikakaudella päätavoitteena on ollut julkisista menoista säästäminen ja palveluiden tehostaminen kilpailun avulla.

Nykytilanne on parasta nähdä osana pitkän aikavälin historiallista kehitystä. Maailmanjärjestelmäanalyysin perustaja, yhdysvaltalainen taloushistorioitsija ja -sociologi Immanuel Wallerstein tuli kuuluisaksi väitteellään, että työnjakoon ja vaihtoon perustuva kapitalistinen maailmantalous syntyi Euroopassa 1300- ja 1400-luvuilla ja että se oli vakiintunut 1600-luvun alkuun mennessä. Euroopasta järjestelmä levisi kolonialismin ja kaupankäynnin myötä muualle maailmaan.

Uudempi tutkimus on kyseenalaistanut Wallersteinin Eurooppa-keskeisyyden. Moderni maailmantalous ei syntynyt Euroopassa, vaan sen historia on paljon vanhempi ja sen juuret ovat Aasiassa. Maailmantalouden keskus oli pitkään idässä, etenkin Kiinassa, mistä kertoo myös se, että Kolumbus ei suinkaan etsinyt uutta mannerta vaan vaihtoehtoista kulkureittiä Intiaan ja Kiinaan. Kiinan asema talousmahtina säilyi kauan Amerikan valloituksen jälkeenkin: Kiinasta ostettiin tuotteita Euroopan markkinoille uuden maailman jalometalleilla. Vielä 1700-luvun lopulla nykyisen taloustieteen isänä pidetty Adam Smith katsoi

Kiinan olevan maailman vaurain ja taloudellisesti edistynein maa.

Vasta Euroopan tieteelliset, poliittiset ja teolliset vallankumoukset siirsivät maailmantalouden painopisteen länteen.

Teollistuminen ja sen seuraukset syvensivät maailmanlaajuista työnjakoa. Esimerkiksi Afrikka valjastettiin 1800-luvun lopulla raaka-aineiden tuottajaksi. Perinteinen kotiteollisuus sai väistyä eurooppalaisten ja amerikkalaisten tuotteiden tieltä Persiassa, Intiassa ja myöhemmin myös Kiinassa.

Maailmantalous ei enää ole yhtä Eurooppa-keskeinen kuin sata vuotta sitten, ei vaikka ”Eurooppaan” laskettaisiin mukaan Yhdysvallat ja Venäjä. Painopiste on ollut muuttumassa jo vuosikymmeniä. Suuri osa esimerkiksi vaateteollisuuden tuotannosta on siirtynyt Kiinaan ja yleisemmin Aasiaan. Vuonna 2010 enemmän kuin kaksi kolmasosaa maailman vaatteista valmistetaan osin tai kokonaan Kiinassa tai muualla Aasiassa. Siksi myös Minna Tampereella päätyy varsin suurella todennäköisyydellä valitsemaan Kiinassa valmistetun tuotteen. Esimerkiksi hänen uusi merkkimekkonsa on valmistettu Juangtsussa. Sen saumat on ommellut Hao, tekstiililyöntekijä, joka saa vain murto-osan Minnan palkasta vaikka tekee melkein kuusikymmentuntista työviikkoa. Tunnollisuudestaan huolimatta Hao on tuskastunut työolojensa kurjuuteen.

Kasvu

Moderni talouskasvu käynnistyi Britanniassa 1820-luvulla.

Teollinen vallankumous johti syventyneen työnjaon lisäksi tuotantovoimien nopeaan kehitykseen. Voittoa tavoittelevat kapitalistit ja yritykset avasivat uusia markkinoita, järjestivät organisaatioita uudelleen ja kehittivät tai ottivat käyttöön uusia tuotantoteknologioita ja tuotteita. Tuotantovoimien nopea kasvu nojasi myös ulkoisten energialähteiden, erityisesti fossiilisten polttoaineiden yhä laajempaan ja intensiivisempään käyttöön. Tuloksena oli se, että samalla työmäärällä kyettiin tuottamaan enemmän. Keskimääräinen vauraus kasvoi, vaikka aluksi monien elinolot kurjistuivatkin nopeasti kasvaneiden teollisuuskaupunkien työläisissä.

Työn tuottavuuden lisääntyminen ja elinolosuhteiden keskimääräinen paraneminen mahdollistivat myös vauhdikkaan väestönkasvun. 1800-luvulla Britannian väestö kaksinkertaistui 50 vuoden välein. Maailmansodan alkaessa vuonna 1914 brittejä oli jo yli 40 miljoonaa, kun 1800-luvun alussa heitä oli ollut vain noin kymmenen miljoonaa. Pian talouskasvu alkoi kuitenkin hidastaa väestönkasvua, ensin Britanniassa ja sitten monissa muissakin maissa.

Väestön muuntumista hahmotetaan neljän tai viiden vaiheen avulla. Kolmannesta vaiheesta alkaen kasvu alkaa hidastua, kun ihmiset käyttävät ehkäisymenetelmiä ja suunnittelevat lasten määrää. Kaupungeissa, joissa vanhemmilla on vakuutusturvaa sairauden ja vanhuuden varalta ja joissa lapsia täytyy kouluttaa, lapsia hankitaan vähemmän ja harkitummin. Perherakenne ja ihmisten arkielämä muuttuvat. Suomi on seurannut samaa kaavaa kuin muutkin maailmantalouden keskusalueet. 2000-luvun alussa Suomi on väestöllisen siirtymän neljännessä vaiheessa. Väestö kasvaa enää hitaasti ja enemmän siirtolaisuuden kuin syntyvyyden vuoksi.

Esimerkiksi Minnan lyhyt avioliitto päättyi muutama vuosi sitten eroon. Vaikka Minna pitääkin lapsista, hän on päätyvässä siihen, ettei hänen kohtalonaan ei ole hankkia omia lapsia. Sen sijaan hän on keskustellut poikaystävänsä kanssa adoption mahdollisuudesta. Esillä on ollut varsinkin kiinalaisen tytön adoptoiminen.

Kiinassa ja Keniassa väestön muuntuminen näkyy ihmisten arjessa eri tavalla. Kiinassa on toteutettu yhden lapsen politiikkaa, mikä on hillinnyt väestönkasvua mutta samalla johtanut monien tyttölasten varhaiseen kuolemaan tai hylkäämiseen. Vaurastuminen on saanut Kiinan höllentämään tätä politiikkaa. Tekstiilityöntekijä Hao ei kuitenkaan voi harkita toisen lapsen hankkimista vaimonsa kanssa. Hänellä ei olisi aikaa eikä varaa siihen.

Keniassa väestönkasvu on edelleen nopeaa, vaikka syntyvyys onkin alkanut laskea. Afrikassa muuntumisprosessi ei muutenkaan ole liittynyt teollistumiseen samalla tavalla kuin muualla. Nairobien slummeissa syntyvyys ja lapsikuolleisuus ovat yhä suuria. Yksi slummien monista asukkaista, Swahili-alkuperää oleva Paka, työskentelee Suomen suurlähetystön siivoojana Nairobissa. Hän saa parempaa palkkaa kuin monet hänen tutuistaan, mutta silti hänellä on vaikeuksia elättää perhettään, koska hänen miehellään ei ole pysyvää työpaikkaa. Perheeseen kuuluu myös Pakan sisko, joka hoitaa lapsia hänen ollessaan töissä. Yli puolet Pakan palkasta kuluu perheen ruokaan.

Suhdannevaihtelut

Kyky tuottaa yhä enemmän ei välttämättä tarkoita, että tuotteille riittäisi kysyntää. On hyviä ja huonoja aikoja. Välillä kaikilla näyttää olevan töitä ja tavarat ja palvelut menevät helposti kaupaksi. Toisinaan taas ihmiset joutuvat työttömiksi, asunnot menevät alta eikä tuotteille löydy ostajia. Monilla velat kaatuvat päälle, mikä vähentää ostokykyä entisestään.

1800-luvulta lähtien on tiedetty, että kapitalistisen maailmantalouden

kehitys on syklistä. Tutkijat ovat löytäneet monenpituisia syklejä, joista lyhimmat kestävät kolmesta neljään vuotta, pisimmät yli 60 vuotta. Lyhyet jaksot esiintyvät pitkien jaksojen sisällä, mutta mitään yksiselitteistä säännönmukaisuutta näissä sykleissä ei ole.

Rytmit vaihtelevat ja niiden voimakkuus juontuvat monien eri mekanismien yhteisvaikutuksesta. Investoinnit ja säästöt noudattavat erilaista ja eriaikaista dynamiikkaa. Niiden väliset negatiiviset palautekytkennät pyrkivät vakiinnuttamaan tilannetta, kun taas positiiviset palautekytkennät vahvistavat vallitsevaa kehityssuuntaa ja näin voimistavat syklejä. Laskusuhdanteessa halvemmat hinnat voivat houkuttaa ostajia tai sijoittajia, mikä toimii negatiivisena palautekytkentänä. Toisaalta kun monien tulot samaan aikaan vähenevät ja tulevaisuus näyttää epävarmalta tai synkältä, ihmiset vähentävät kulutusta, mikä toimii alamäkeä vahvistavana positiivisena palautekytkentänä. Talousliberalismin kriitikoiden mielestä positiiviset kytkennät vallitsevat ”vapailta markkinoilla”.

Viime vuosikymmeninä rahoitusmarkkinoiden merkitys on korostunut voimakkaasti muun talouden kustannuksella. Keinottelulle alttiit rahoitusmarkkinat luovat investointi- ja säästösykleille rinnakkaisen noususuhdanteiden ja romahdusten syklin. Rahoitus, investoinnit ja säästöt riippuvat myös toisistaan, mikä voi vahvistaa heilahteluja. Toisaalta julkinen politiikka voi tasoittaa tai syventää syklejä. Eri valtioiden intressit eivät suinkaan aina käy yksiin, ja yhden valtion toiminta voi helpottaa tai vaikeuttaa toisten tilannetta.

Myös se vaihtelee, ovatko syklit yhtäaikaisia maailman eri osissa. On paikallisia ja alueellisia suhdannevaihteluita sekä maailmanlaajuisia nousun ja laskun aaltoja. Monien tutkimusten mukaan eri suhdannevaihteluiden riippuvuus toisistaan on kuitenkin lisääntynyt maailmanlaajuisesti. Vaikka yksittäisten valtioiden talouspolitiikan rajoitteet ovat olleet tiedossa jo pitkään, keynesiläistä, suhdannevaihteluita tasaavaa ja tuloja uudelleen jakavaa talouspolitiikkaa on tähän asti yleensä sovellettu vain yhdessä maassa kerrallaan. Englantilaisen taloustieteilijän John Maynard Keynesin mukaan erityisesti julkisten investointien ja huonompiosaisten kulutuksen lisäämisellä on positiivisia kerrannaisvaikutuksia. Niiden avulla talous voidaan saada takaisin kasvu-uralle ja työllisyys kuntoon silloinkin kun lama iskee.

Globalisaatio on muuttanut tätäkin. Vuonna 1936 julkaistussa yleisteoriassaan Keynes itse kiinnitti huomiota siihen, että vilkas ulkomaankauppa ja avoin talous ohjaavat merkittävän osan lisääntyneiden investointien kerrannaisvaikutuksista kotimaasta pois, jolloin työllisyys voikin

parantua enemmän muualla. 1930- ja 40-luvuilla tämä ei ehkä tuntunut suurelta ongelmalta, mutta 1960-luvulta alkaen tilanne on asteittain muuttunut. 2000-luvun alussa ilmeinen ratkaisu olisi yrittää säädellä kysyntää koko maailmassa yhtä aikaa. Yhä useammat poliittisen talouden tutkijat ovatkin päätyneissä kannattamaan globaalikeynesiläisyyttä. Sen mukaan taloudellisen toiminnan säätely, finanssipolitiikka ja tulonjako pitäisi toteuttaa maailmanlaajuisesti. Kun maailmanlaajuinen rahoitusmarkkinakriisi iski vuosina 2008–2009, monet valtiot ryhtyivät pelastamaan pankkeja sekä rakensivat suuria elvytyspaketteja eli koettivat piristää taloutta lainarahalla. Vaikka valtiot ja kunnat voivat antaa taloudelle lisäpontta, verotulojen vähentyessä ne usein päätyvät säästökuurille, mikä lisää ihmisten ahdinkoa.

Säästötoimet tuntuvat arjessa. Esimerkiksi koulu, jossa Minna on jo monta vuotta opettanut, on määrätty lakkautettavaksi. Ensi vuonna hän joutuu opettamaan aiempaa suurempaa luokkaa uudessa koulussa. Hän tietää, että työstä tulee entistä raskaampaa. Palkankorotuksia ei ole luvassa. Tänä vuonna kahden viikon palkka jäi kokonaan saamatta säästötoimien takia. Minna kuitenkin kiittää onneaan siitä, että on saanut pitää työnsä. Jotkut hänen tuttavistaan ovat jääneet osittain tai kokonaan työttömiksi. Työttömyystuella on hankala elää entiseen malliin, vaikka päättäjät kuinka kannustaisivat kuluttamaan. Huolta aiheuttaa asuntovelan hoito ja mahdollinen syrjäytyminen ja leimautuminen.

Lama ja sen jälkimainingit vaikuttavat myös Kiinassa tuotettujen vaatteiden kysyntään. Vuonna 2005 Hao alkoi rohkeasti ajaa paikallisten tekstiilityöläisten yhteisiä etuja, mutta hänen poliittinen asemansa on sittemmin vaikeutunut. Vientikysynnän vähetessä työnantajat eivät halua kuulla palkankorotuksista tai työolosuhteiden parantamisesta. Työnantajilla on poliittisen eliitin ja byrokratian tuki. Maailmanlaajuisen laman seuraukset näkyvät myös siinä, että muutamat EU-maat, Suomi mukaan lukien, päättävät supistaa kehitysapuaan. Nairobista lakkautetaan toimipisteitä, ja monien muiden joukossa myös siivooja Paka joutuu työttömäksi. Hänelle kyse on elämästä ja kuolemasta – jos ei hänen omastaan niin ainakin lasten, joita hän ei ehkä pysty enää kunnolla ruokkimaan. Pakan ainoa toivo on löytää uusi työpaikka.

Suora ja rakenteellinen valta

Valta tarkoittaa kykyä tuottaa vaikutuksia. Valta voi perustua hierarkkisiin käskysuhteisiin tai – huomaamattomammin mutta usein paljon olennaisemmin – mahdollisuuteen

muokata päätöksenteon asialistoja. Mistä keskustellaan ja päätetään?

Ministerit tai pääjohtajat voivat olla muodollisen hierarkian huipulla, mutta käytännössä tärkeämpiä ovat usein ne virkamiehet, asiantuntijat, suunnittelijat ja ideologit, jotka valmistelevat esityslistan ja sen asiat. He määräävät siitä, mistä asioista päätetään ja miten nuo asiat on kehystetty. Esimerkiksi Suomessa 1980-luvulla omaksuttu uusliberalismin ideologian taustalla on paikallisten ajatushautomoiden lisäksi monien kansainvälisten järjestöjen ideointi- ja valmistelutyö. Tätä kautta muun muassa OECD, Kansainvälinen valuuttarahasto, Euroopan unioni ja Maailman talousfoorumi ovat olleet merkittäviä vallankäyttäjiä myös Suomessa.

Valta ei kuitenkaan ilmene vain toimijoiden aktiivisissa pyrkimyksissä. Viime vuosikymmenien kehitystä on vaikea ymmärtää ilman rakenteellisen vallan käsitettä. Rakenteellinen valta tuottaa vaikutuksia ilman että kukaan erityisesti pyrkisi niihin.

Keskeinen esimerkki rakenteellisesta vallasta on ristiriita rajalliseen alueeseen sidottujen valtioiden toimintamahdollisuuksien ja maailmantalouden prosessien välillä.

Kun maailmankauppa kasvoi vaiheittain toisen maailmansodan jälkeen, kun monikansallisten yhtiöiden tuotanto- ja markkinointiketjut laajenivat ja kun globaalit rahoitusmarkkinat nousivat 1970-luvulta alkaen uudelleen määräävään asemaan (joka niillä oli ollut ennen ensimmäistä maailmansotaa ja 1920-luvulla), yhä useammat valtiot alkoivat kilpailla ”liike-elämälle suotuisasta ilmapiiristä”.

Valtioiden ja maailmantalouden ristiriidan vuoksi pääomalla on rakenteellista valtaa yli valtioiden. Globaalissa mediassa – jota hallitsevat australialais-yhdysvaltalaisen Rupert Murdochin kaltaiset suuromistajat – esitellään ”menestystarinoita” siitä, kuinka kannattavaa on harjoittaa poikkikansallisen pääoman etujen mukaista politiikkaa. Juuri tätä asetelmaa heijastavat myös ne monet kansainväliset vertailut, joista kaikki nykyään puhuvat. Esimerkiksi Maailman talousfoorumin globaali kilpailukykyraportti arvioi pohjimmiltaan sitä, miten hyvin maat täyttävät suuryhtiöiden johtajien kriteerit ihanneyhteiskunnasta. Kilpailukykyarvio on eräänlainen kauneuskilpailu, jonka tuomareina toimivat suuryhtiöiden johtajat, uusliberaalit ideologit ja liiketaloustieteilijät.

Vallan kolmas ulottuvuus: ideologiat

Tampereella asuva Minna on aina kannattanut vahvaa julkista sektoria ja äänestänyt uskollisesti sosiaalidemokraattista puoluetta. Välillä hän kuitenkin ihmettelee, mikä

poliittisia puolueita enää edes erottaa toisistaan. Vaikuttaa, että kaikki haluavat nykyään kehittää yhteiskuntaa jokseenkin samoilla resepteillä. Useimpien poliitikkojen puheita elähdyttävät ”kilpailu” ja ”kilpailukyky”, ”markkinat”, ”kannusteet”, ”tehostaminen”, ja ”tulostavuu” ”uudessa globalisoituvassa informaatioyhteiskunnassa”.

Huomaamattaan Minna on kuitenkin itsekin alkanut puhua siitä, että nuorille täytyy opettaa innovatiivisuutta ja luovuutta, jotta Suomen kilpailukyky maailmanmarkkinoilla olisi taattu. Suomi on kerta toisensa jälkeen todettu hyväksi, ellei suorastaan loistavaksi maaksi erilaisissa kansainvälisissä vertailuissa. Joka puolelta todetaan, että ”kilpailu kuitenkin kovenee koko ajan”. Jotta julkista sektoria voitaisiin kehittää verotuloin tulevaisuudessakin, täytyy luoda uutta osaamista ja kehittää uusia kannustinjärjestelmiä.

Yhteiskunnan käytännöt ja instituutiot on rakennettu yhteiskunnallisten aatteiden pohjalta. Ne vahvistavat ihmisten taipumuksia ajatella arjessaan tietyllä tavalla, mikä puolestaan ohjaa ihmisten toimintaa. Jatkuvasti toistuvien arkikäytäntöjen ja mielikuvien takia vallitsevat ajattelumallit otetaan usein annettuna. Ne tuntuvat luonnol204 liselta ”maalaisjärjeltä”, riippumatta siitä kuinka epätosia tai ongelmallisia ne saattavat olla laajemmassa ja analyttisemmässä katsannossa.

2000-luvun alussa on kolme maailmanlaajuista aatteiden kenttää, jotka järjestävät ihmisten arkipäiväisiä tulkintoja maailman tapahtumista sekä siitä, mikä on oikein, hyvää ja tavoiteltavaa, mikä taas väärää, huonoa ja vältettävää. Nämä kattoaatteet ovat talousliberalismi, sosiaalidemokratia ja kansallisvaltioaate.

Talousliberalismi oli alunperin kriittinen aate, jonka tarkoituksena oli päästä eroon sotaisan aateliston vallasta. Ajatuksena oli asettaa sen tilalle porvariston rationaalinen ”kauppahenki” ja sellaiset yhteiset instituutiot, joiden tuella oman ja lähimmäisten edun ajaminen markkinoilla tuottaisi kaikille hyvän lopputuloksen. Kun kapitalistinen markkinayhteiskunta oli riittävästi vakiintunut, tämä historiallis-institutionaalinen projekti painui unholaan. Syntyi historiaton uusklassinen talousteoria. Se erittelee abstraktin talouden toimintaa suljettujen matemaattisten mallien avulla. Mallien esittämien matemaattisten yhteyksien oletetaan olevan samalla tavalla ikuisia kuin fysiikan lait. Mikä voisi olla parempi perusta yhteiskunnalliselle ideologialle? Monien poliittisten taloustieteilijöiden mielestä yleistetty usko vapaisiin markkinoihin ja *laissez-faire*-politiikkaan on kuitenkin väärä oppi. Kriitikoiden mukaan erilaiset kriisit ovat välitön todiste tästä. 1800-luvulla ja erityisesti 1900-luvun alkupuolella suuret sodat ja vakavat talouskriisit horjuttivat liberalismien asemaa ja vahvistivat kriittistä

sosiaalista ja demokraattista ajattelua eli sosiaalidemokratiaa sanan laajassa, ideologisessa mielessä.

Myös kansallisvaltioaate on tarjonnut viitekehyksen vapaakauppa-ajattelun kritiikille. Radikaalit yritykset irtautua maailmantalouden yhteisriippuvuuksista ja luoda omavarainen tai -ehtoinen kansallisvaltio ovat kuitenkin usein johtaneet pakkovaltaan, alistamiseen ja vihollissuhteisiin, oli kysymys sitten kansallismielisten sotilaiden juntasta tai kommunistisen puolueen yksinvallasta. Jotakin voi saavuttaa myös irtautumisen avulla. Esimerkiksi ”suuren isänmaallisen sodan” käynyt Neuvostoliitto pystyi luomaan laajan raskaan teollisuuden. Jotkin maat, kuten Kuuba, ovat onnistuneet terveydenhuollon kehittämisessä.

Valtiojohtoisuus voi olla myös vähemmän poissulkevaa.

1800-luvulla sekä Saksa että Yhdysvallat kehittivät teollisuutta ja markkinoita menestyksekkäästi määrätietoisen valtion johdolla. Toisen maailmansodan jälkeen maailmantalouden keskusalueilla vallitsi sosiaalidemokraattinen oppi, joka synnytti demokraattisen hyvinvointivaltion. Viime vuosikymmeninä Japani, Aasian tiikerit ja Kiina ovat soveltaneet samantyyppisiä kansallisia kehitysmalleja kuin Saksa ja Yhdysvallat 1800-luvulla.

Itse asiassa talousliberalismia pidettiin pitkään pelkkänä historian jäänteinä, 1800-luvun aatteena, johon uskoi enää ani harva. 1970- ja 1980-luvuilla alkoi kuitenkin uusliberalismin aalto, jolle erilaiset positiiviset palautekytkennät ovat antaneet lisää voimaa. Kun vapaan kaupan, pääoman liikkuvuuden ja rahoituksen periaatteet on lukittu kansainvälisin sopimuksin ja kun valtasuhteita on muutettu talousliberalistisille aatteille edulliseen suuntaan, niin tuloksena on ollut se, että talousliberalistinen ajattelu on vahvistunut läpi koko maailman. Otollisissa olosuhteissa monet prosessit voivat olla itseään vahvistavia – tiettyyn pisteeseen saakka.

Vuosien 2008–2009 talouskriisi oli vakavin sitten 1930-luvun romahduksen ja laman. Jotkut tutkijat väittävät nyt – viitaten historian opetuksiin – että kriisi tarkoittaa uusliberalistisen aikakauden lopun alkua. Mitään maailmanlaajuista vastaliikettä ei kuitenkaan ole vielä syntynyt. Tämä ei selity pelkästään sillä, että kriisi ei ehkä sittenkään ollut tarpeeksi vakava muutoksen laukaisemiseen. Ihmisten arkiset tilanteet vaihtelevat.

Minna äänestää uskollisesti sosiaalidemokraattista puoluetta kuten ennenkin, vaikka puolueen yhteys sosiaalidemokraattiseen aatteeseen onkin nykyään kovin etäinen ja vaikka puolue on ollut mukana tuomassa uuden talousliberalismin oppeja Suomeen. Kiinassa talouskriisi hankaloitti Haon ja hänen tovereidensa poliittista asemaa, eikä Haolla ole varaa menettää työpaikkaansa toimimalla liian

radikaalisti. Nopean kasvun jatkuminen voi luoda uutta tilaa aktivismille.

Kenialaisen Pakan välittömin huolenaihe on perheen toimeentulo, mutta myös muistot vuoden 2007 vaalien levottomuuksista ja väkivaltaisuuksista pelottavat. Uuden perustuslain luomasta toivosta huolimatta Keniassa huhutaan edelleen, että jotkut valmistautuvat vuoden 2012 vaaleihin aseistautumalla. Ajautuuko maa sisällissotaan?

Paljon riippuu myös teen ja kahvin maailmanmarkkinahintojen kehityksestä – ja sateista. Juuri nyt tilanne Keniassa ei ole paha. Vuonna 2010 talous kasvaa 4–5 prosentin vauhtia, mikä on enemmän kuin 2,6 prosentin väestönkasvu.

* * *

Maailmantalous vaikuttaa ihmisten arkielämään monin tavoin. Sen vaikutustavat ja yhteydet jäävät kuitenkin helposti huomaamatta arjen rutiinien ja askareiden keskellä.

Ihmiset ottavat aina suuren osan ympäröivästä yhteiskunnasta ja sen rakenteista annettuna – erilaisilla asioilla on ikään kuin vain taipumus tapahtua.

Minnaa koulujen muutokset huolestuttavat, ahdistavatkin, mutta hän haluaa silti edelleen olla opettaja ja pitää omaa elintasoaan ihan kohtuullisena. Eniten häntä askarruttavat välittömämmät ja häntä henkilökohtaisesti koskettavat asiat, erityisesti kysymys adoptiosta, ja hän suunnitteleeekin jo matkaa Kiinaan. Puoluepolitiikka tuntuu Minnasta etäiseltä.

Hao on poliittisesti aktiivisempi kuin Minna, mutta vain paikallisesti. Kamppailujen kohteena ovat Juangtsussa toimivan yrityksen palkat ja työolot. Paka aikoo kyllä äänestää myös Kenian seuraavissa vaaleissa, mutta perheen pääasiallisena elättäjänä hänelle ei jää juuri aikaa miettiä isompia yhteiskunnallisia kuvioita tai politiikkaa.

Yhdysvaltalainen yhteiskuntatieteilijä C. Wright Mills puhui vuonna 1959 julkaistussa kirjassaan ”sosiologisesta mielikuvituksesta”. Se mahdollistaa yhteyksien näkemisen lähiympäristön henkilökohtaisten asioiden ja ongelmien sekä laajempien sosiaalisten rakenteiden välillä. Käsite on nykyään ajankohtaisempi kuin koskaan, mutta siihen on lisättävä maailmanlaajuinen näkökulma. Tämän voi tarjota australialaisten tutkijoiden Joseph Camillerin ja Jim Falkin käsite ”holorefleksiivisyys”.

Holorefleksiivisyys viittaa kykyyn nähdä monet asiat – myös itsensä ja oman arkielämänsä – osana maailmanlaajuisia kehityskulkuja ja sosiaalisia rakenteita. Etuliite ”holo” viittaa kokonaisuuteen. Refleksiivisyys tarkoittaa oman olemisensa tai toimintansa ehtojen pohdiskelua siten, että se mahdollistaa ajatuksen noiden ehtojen muuttamisesta.

Maailmantalouden kokonaisuus voi olla mutkikkaalla tavalla keskinäisriippuva, mutta pohjimmiltaan yhteydet arkielämän ja maailmantalouden välillä ovat varsin helposti ymmärrettäviä. Holorefleksiivisyyden yleistymisen tarkoittaa väistämättä myös maailmantalouden politisoitumista ja uusien hallintajärjestelmien syntyä.

Lisälukemista

Camilleri, Joseph A. & Jim Falk (2009). *Worlds in Transition. Evolving Governance Across a Stressed Planet*. Cheltenham: Edward Elgar.

Hobson, J. M. & Leonard Seabrooke (2007). *Everyday Politics of the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mills, C. Wright (1983). *Sosiologinen mielikavitus*. Suom. Antti Karisto ym. Helsinki: Gaudeamus.

Patomäki, Heikki (2007). *Uusliberalismi Suomessa*. WSOY: Helsinki.

Wallerstein, Immanuel (1988). *Historiallinen kapitalismi*. Suom.

Tapani Hietaniemi. Tampere: Vastapaino.